

Replik om oversættelser, epistemisk vold og punktummer, der ikke findes

DORTHE STAUNÆS

KATJA BRØGGER

KIRSTEN HVENEGÅRD-LASSEN

Tak til Oversætterkollektivet Mette A. E. Kim-Larsen, Nina Cramer, Daniel Nikolaj Madsen, Heeja Lea Kim Kramhøft, og Eva Obelitz Rode bag bl.a. *Et ulydigt arkiv* (2020) for interessen og den faglige debat, som jeres indvendig lægger op til. Det byder vi velkommen, fordi I berører mange af de vanskeligheder, kollektivet bag *Performative vendinger. Introduktion til nyere feministisk teori* (2024) har tumlet med. Vi vil i følgende replik forsøge at tydeliggøre sværheder og overvejelser bag projektets oversættelser og interventioner. For uddybninger henviser vi til introduktionskapitlet samt til de små afsnit kaldet 'tanker om oversættelser', der optræder under hver sektion.

De seneste år har budt på et væld af nye oversættelser af monografier og kortere, prægnante tekster hos mindre forlag som fx Aleatorik, Antipyrine, Mindspace, Republik, Laboratoriet for Æstetik & Økologi, Forlaget Nemo (som også er udgiveren af *Et ulydigt arkiv*) og fra lærebogsforlag som fx Nyt fra Samfundsvidenskaberne og Klim. Oversættelser er bekostelige, fordrer tid og ofte gratis (over)arbejde, men oversættelser af svært tilgængelig litteratur er også afgørende for en kvalificeret og planetært orienteret feministisk diskussion i Danmark. Det er ikke gjort en gang for alle. Det kræver kollektive indsatser med mange forskellige kompetencer og erfaringer.

For otte år siden gik vi i gang med det arbejde, der har materialiseret sig i *Performative vendinger. Introduktion til nyere feministisk teori* med ønsket om at bidrage til samtalen. Hovedambitionen med antologien er at skabe nemmere adgang til nyere feministisk teori, bidrage til et dansk vokabularium og at supplere det sprog, der allerede tales og skrives af dansksprogede læsere først og fremmest i videregående uddannelsesinstitutioner. Det er en ambition, der for øvrigt flugter med oversætterkollektivet bag *Et ulydigt arkiv*, som i efterordet til deres Ahmed-antologi skriver: "Vi håber, at oversættelsen ikke blot bidrager til at gøre os klogere på Ahmed og hendes teoretiske begreber, men at vi også kan være med til at udvide sproget." (Ahmed, 2020a, 192). I *Performative vendinger* citerer vi i epilogen Kathrine McKittrick for at sige, at man ikke kan vide for altid

(se McKittrick 2021). Vi skriver også, at vi sikkert har oversat noget. Det vil vi gerne indledningsvist gentage. I det følgende koncentrerer vi os om noget lidt andet end at udpege det, vi ikke fik med. For på den måde at tydeliggøre bogens ambitioner og vores kvaler med at indfri dem.

Vi har ønsket at udvide det feministiske arkiv – ikke for at trykke en slags autoritativ bibel, men fordi vi syntes, der manglede et intersektionelt og performativt vinklet tillæg til tekster og oversættelser, der allerede findes på dansk. Bogen er ikke tænkt som en erstatning af tidligere bidrag men som et tillæg til en igangværende vidensproduktion. *Performative vendinger* indeholder i alt 19 oversatte tekster fordelt i 7 tematiske sektioner. Hver af disse sektioner indledes af en introduktion (en mellemtekst, har vi kaldt det) til undertemaet og teksterne, forfattet af i alt 11 skribenter (Mons Bissenbakker, Katja Brøgger, Maria Bee Christensen-Strynø, Camilla Bruun Eriksen, Kirsten Hvenegård-Lassen, Iram Khawaja, Nazila Ghavami Kivi, Nina Lykke, Michael Nebeling Petersen, Tobias Raun og Dorthe Staunæs). Mellemtekst-forfatterne er alle ansat på universitetet. Vi deler en langvarig feministisk erfaringshorisont rundet af forskellige fagligheder, liv og subjektive positionalteter, der igen er gjort af forskellige magtakser og forskelssættende kategorier. Som krumptap i projektet har vi arbejdet sammen med et kollektiv af fire professionelle oversættere (Andreas Hjort Bundgaard, Louise Bundgaard, Gustav Johannes Hoder og Andrea Pontoppidan), der har flere fælles projekter bag sig, og som har været med på ideen om, at de sammen med de 11 fageksperter løbende diskuterede og kvalificerede oversættelsesteksterne. Med pointen om at oversættelser ikke er endelige eller afgjorte, har vi valgt i mellemtekster, introduktionskapitel og epilog at være transparente om kvaler og uenigheder for at give læseren mulighed for at tænke med – og imod.

Den gennemgående bestræbelse på at bidrage til et dansk kønsvokabularium er ikke udtryk for et nationalt identitetspolitisk projekt om modersmål, men er i stedet begrundet i, at det gør en forskel at

læse tekster på det sprog, man på forskellig vis og på godt og ondt er vokset op med. Man har erfaringer støbt igennem sproget. Det indebærer også, at man erkender, sanser og føler igennem ord, der har været talt ud af ens mund, hørt igennem ens øre og lejet sig i kroppen. Vores formidlingsambition har været at fastholde læseren, når først bogen var slået op og læsningen begyndt. Derfor har vi prioriteret at understøtte dette gennem et flydende dansk sprog og en dansk sprogtone og metaforik hvis muligt. Nogle gange har vi måttet opfinde ord (fx animacitet), når det danske arkiv ikke rækker. Når det er sagt, ved vi godt, at sproget er upålideligt, og ja, nogle gange ulydigt. Vi kan ikke kontrollere sprogets performative effekter. Tekstsamlingen er selv for det trænedede og venligt stemte øre krævende. Nogle af teksterne er fortættede, kræver kontekst-viden og bruger et svært sprog. Nogle skaber ubehag og trang til at smække bogen i igen.

Vi opfordrer i bogen læseren til at sammenholde vores oversættelser af tekster og brug af begreber med andre oversættelser til dansk. Vi nævner bl.a. *Et ulydigt arkiv* oversat af kollektivet (og Mette A.E. Kim-Larsens oversættelse af Sara Ahmeds "Affektive økonomier" (Ahmed 2020b)). Vi diskuterer også med andre oversættelser af 'assemblage' end vores eget 'ansamling', fx Niels Lyngsøs legendariske oversættelse af Gilles Deleuzes *Tusind Plateauer* (Deleuze 2005), hvori 'assemblage' bliver til 'sammenpasning'. Ord om 'tilpasning' og 'anpasning' bruger vi i stedet for at understrege spørgsmålet om 'det passende' i oversættelsen af Rosemary Garlands leg med ordene 'fit' og 'misfit'. Ligesom vi vælger at oversætte Donna Haraways 'critter' til 'småkravl' og 'væsner' i stedet for at undersøge, dvs. lave en lydlig overførsel, til ordet til 'kritter' som Ole Lindgård Henriksen vælger i sin (med egne ord) 'genskrivning' af *At blive i besværet* (Haraway, 2021). Endelig kan vi nævne, at Sara Ahmeds 'align bodies' oversættes til at 'flugte andre kroppe' og ikke 'ensrette' kroppe, som i Mette A.E. Kim-Larsens oversættelse af artiklen "Affektive økonomier" (Ahmed, 2020b). For os at se læner 'ensrette' sig for langt ind i en governmentalitets-for-tolkning og for lidt ind i den kropsfænomenologi

og psykoanalyse, vi ser som klangbunden i Ahmeds arbejde. 'Killjoy' oversættes til lyseslukker og ikke til det ellers slagkraftige 'glædesdræber' andre oversættelser har foreslået (fx Ahmed 2020a). 'Lyseslukker' valgte vi, fordi udtryksformen allerede findes i hverdags sproget og vil være det ord, der på dansk bruges i de situationer, Ahmed henviser til, når nogen ødelægger den gode stemning (for den udlægning af Ahmeds arbejde se antologiens mellemteksten om affekt).

Samtidig og for netop at holde muligheden for at se oversættelse som en ikke-afgjort forretning men en kontinuerlig 'wor(l)ding' praksis (altså en kontinuerlig verdensskabelse gennem ord) har bogen hele vejen igennem andre danske oversættelser af Ahmed, Butler, Haraway og de øvrige forfatteres arbejder i referencelisten. Ligesom forlaget online tilbyder (gratis) 'supplerende materiale' i form af et skema med 'udvalgte oversættelsestermer' (<https://samfundslitteratur.dk/performative-vendinger>). Med de tilbud og greb lægges op til en nuanceret diskussion af det vokabular, som er ved at blive til og herunder også at medtænke den historiske, kulturelle og epistemiske kontekst, som teksterne ikke bare er skrevet i, men også rejser ind i. Der er forskel på 2004 og 2025 og på at læse Ahmed som økonom, pædagog eller kulturteoretiker. Danmark er hverken England eller USA ('This ain't Texas', som vi prøvede at sige med Beyonces sang), hvor de fleste af de oversatte forfattere kommer fra. Specificitet betyder noget.

EPISTEMISK VOLD

Hensigten med oversættelsen af den specifikke tekst "Affektive økonomier" var at tematisere Ahmeds fænomenologiske og marxistiske perspektiv på affekt og affektiv økonomi i samtale med og til dels i kontrast til antologiens anden tekst om affekt, der er skrevet af Mel Y. Chen og handler om animacitet. Vores katalog over tekster, vi ønskede at oversætte – og som forlaget købte rettigheder til at oversætte – startede qua projektets udspring otte år tidligere i 2016, og dermed også før *Et ulydigt arkiv* udkom, og det er et andet mere tværgående oversættelsesprojekt end

den formidling af nedslag i Ahmeds samlede forfatterkab, som er det vigtige omdrejningspunktet for *Et ulydigt arkiv*.

Oversættelser af historiske tekster med ord, vi i dag opfatter som diskriminerende, har voldt os mange kvaler. Skal vi gengive ordene tro mod originalen eller tilpasse dem nutidige etiske og sprogpoltiske hensyn? Hvornår stopper man sårende sprog, og hvornår risikerer man at videreføre dets vold? (Butler, 2020). Vi diskuterer i bogen oversættelser af 'transsexual' og 'transgender' til 'transseksuel' og 'transkønnet', og vi diskuterer oversættelse af 'disabilitet', og hvordan vi pendler mellem undersættelser som 'disabel', ikke 'kapabel' og 'oprindelig' for så at skippe anglicismens greb og lande i 'handicap' og oprindelig' i nogle af bogens kapitler, men ikke i andre. Særligt har det været svært for os at afgøre, hvordan vi ville oversætte n-ordet. Det optræder i Sara Ahmeds tekst gennem hendes citering af en engelsk oversættelse af Franz Fanons *Peau noire, masques blancs*. Det indgår også i originalteksterne af henholdsvis Hortense Spillers og C. Riley Snorton, der begge refererer til historiske tekster fra en Nordamerikansk kontekst. I alle tre tilfælde sætter (den meget bevidste) brug af n-ordet en tydelig performativ affekt i omløb. Det vækker ubehag og peger racismens sproglige forskydninger frem. Oversætterkollektivet dykker i deres kommentar til vores valg af at oversætte n-ordet til 'sort', ned i en grundig og interessant afdækning af konteksten omkring Fanons brug af n-ordet. De påpeger i den forbindelse på Fanons skelnen mellem 'noire' og 'négre', og fremhæver, at Ahmed bruger citatet netop for at aktivere affekten. Derfor finder de, ligesom i øvrigt vores oversætter, at en omskrivning af 'négre' til 'sort' udvisker både Fanons pointe og Ahmeds analyse. Det er vi sådan set enige i, og vi var også omkring den udlægning med vores oversætter. Når vi alligevel i redaktionen har valgt at oversætte 'negro' med 'sort' og indsætte det oprindelige ord i klammer, er det ikke for at afsvække dets vold, men for at understrege tekstsamlingens pointe: Sprog skaber verdener, og voldeligt sprog må forhindres i at fortsætte uden modsvar. I den nylige oversættelse til dansk af Frantz Fanons værk *Sort hud, hvide masker*

(2024) har oversætterten François-Eric Grodin, som også kort påpeget af *Et ulydigt arkiv* oversætterkollektiv, valgt at oversætte 'négre' til det danske n-ord i den specifikke passage, som Ahmed citerer. For at tilføje et lag mere til kompleksiteten, så er det imidlertid ikke den gennemgående oversættelse i bogen. Grodin skriver, at det vil være problematisk at oversætte det fransk 'négre' med n-ordet, fordi i den (franske/caribiske) kontekst, blev 'négre' optaget som en slags approprierende sproglig modstandspraksis, mens det i en dansk sammenhæng stadig er entydigt racistisk og udskammende. Grodin laver derfor en overenskomst med det franske forlag om at indsætte en fodnote alle de steder, hvor ordet 'négre' er blevet oversat til sort. Om valget af i nogle tilfælde faktisk at bruge n-ordet (som fx i det citat, vi har til diskussion her), skriver oversætterten følgende: "Ordet "neger" optræder også i min oversættelse, men kun de steder, hvor jeg har vurderet, at Fanon tydeligvis bruger "négre" som et racistisk begreb..." (Grodin i Fanon, 2024, viii). I øvrigt udgør oversættelsen af passagen i sin helhed endnu en udgave, som hverken er identisk med *Det ulydige arkiv* eller de *Performative vendingers* valg (se også Fanon, 2024, s. 116). Det franske og danske ords genealogier er simpelthen forskellige, og sammenfiltreret med tid og rum – sådan som også oversættelserne og oversætterne er det. Det er en uafbrudt kamp, hvor velvalgte løsninger også kan blive til ontologiske sovepuder (Elg 2024). Uagtet aftalen mellem Fanons forlag og Grodin vedstår vores dilemma, fordi vi også ønskede et konsekvent valg i forhold til n-ordet på tværs af Ahmeds Fanon-referencer og de historiske referencer i Spillers og Riley-teksterne, hvor US-konteksten var/er en anden.

AN-ARKIVERING OG ET VELVILLIGT ØRE

Vores løsning med klammerne er en måde at fastholde påpegningen af racisme og af volden, så den ikke går upåagtet hen i et muligt undervisningslokale, hvor teksterne diskuteres. Den kluntede løsning forsøger at balancere mellem respekt for den historiske kontekst og nutidens etiske og sprogpoltiske ansvar (Staunæs,

Brøgger og Hvenegård-Lassen, 2024, s. 22 og 44). Vi diskuterede det ganske længe indbyrdes i redaktionen og med vores oversætter, men vi så ingen entydig løsning, der overkom dilemmaerne, mens arbejdet stod på. Sproget er performativt – i betydningen verdens- og forestillingsskabende. Ved at konstruere klammerne og vise oversættelsen diskuterbarhed og uafgjorthed arkiverer vi ikke blot Fanons historiske tekst eller Ahmeds arbejde med den. Vi har snarere forsøgt at 'an-arkivere' (Acharya 2024; Massumi, 2017; Springgay, Truman og MacLean, 2020) teksten, dvs. at bekræfte den uro og de impulser, der ligger i den, som afsæt for at sætte måder og former i gang gennem et overskud af energi og betydning, der samtidig ikke bærer ved til at fortsætte racisme eller en racistisk sprogton. Tanken er at invitere læseren til at tænke med og overveje, hvordan arbejdet med at udvide og oversætte det feministiske arkiv også er et arbejde med at undgå uforvarende at bidrage til at videreføre sprogets vold, men samtidig at vise den historiske vold gennem an-arkiveringspraksisen. Vi ønsker ikke, at 'hvidvaske' denne tekst eller de øvrige. Vi ærgrer os over, at vores forsøg på at undgå at bidrage til epistemisk vold kan opleves som netop epistemisk vold. Ambitionen har netop været det modsatte. Og vi har også brugt en del kræfter på at sammensætte og samarbejde i et feministisk, anti-racistisk kollektiv af oversættere og fagekasperter, der (foruden at være dygtige på deres metier og evne til gensidig konsultation) også samlet repræsenterer en

vis diversitet i forhold til intersektionelle magtkategorier og kategorier samtidig med, at vi netop gør eller performer disse forhold temmelig forskelligt. Den tilgang, man finder i 'kluntede klammer' og 'kollektivet med en vis diversitet' trækker på Jasbir Puar's friktionelle rammeværk i teksten 'Jeg vil hellere være en Cyborg end en gudinde' – at blive intersektionel i ansamlingsteori (der også oversættes i *Performative vendinger*). Puar insisterer på at arbejde med fikserede positioner og bevægelse, bagud og forud i tid simultant – snarere end at fastholde/skabe en(s)hed eller polarisering. For Puar handler det ikke om at syntetisere, men om at holde positioner og tilgange sammen med henblik på at bruge friktionens energi produktivt til komplekse re-artikulationer. Det projekt kræver i sig selv et venligt øre, fordi det lander i en debat, hvor der allerede er historisk rundede positioner og strukturer, der kalder på os. For at høre, hvad der faktisk siges/skrives/oversættes, må man arbejde på at udstyre sig med et ivrigt øre, dvs. et velvilligt indstillet øre (Derrida, 1985).

Vi skriver i epilogen, at dette er et midlertidigt punktum, og vi ihukommer Stuart Hall (1987), der skriver, at punktummer ikke findes. At vi overhovedet diskuterer oversættelsesvalg og performativitet, viser jo dette. Det peger også på, at vi i fremtiden fortsat må gen-reflektere og reparere såvel oversættelser, friktionelle tilgange som (an)arkiverings-praksisser.

- Acharya, M. (2024). *Archiving Alterity. Queer and Racialized Knowledge Creation Against, With/in Beyond the University*. PhD-thesis. School of Education. Aarhus University. <https://doi.org/10.7146/aul.536>
- Ahmed, S. (2020a). *Et ulydigt arkiv: Udvalgte tekster*. Oversat og redigeret af N. Cramer, M. A. E. Kim-Larsen, H. L. K. Kramhøft, E. O. Rode, & D. N. Madsen. Nemo.
- Ahmed, S. (2020b). Affektive økonomier (oversat af M.A.E. Kim-Larsen). I Ahmed, S. *Et ulydigt arkiv: Udvalgte tekster* (s. 25-48). Nemo.
- Ahmed, S. (2024). Affektive økonomier (Oversat af G. Hoder i samarbejde med D. Staunæs, K. Hvenegård-Lassen & M. Bissenbakker). I D. Staunæs, K. Brøgger & K. Hvenegård-Lassen (red.), *Performative vendinger: Introduktion til nyere feministisk teori* (s. 177-198). Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Butler, J. (2020). *Ordenes vold*. Oversat af Peter Borum. Klim.
- Derrida, J. (1985). *The Ear of the Other. Orotobiography, Transference and Translation. Texts and discussion with Jacques Derrida*. Schocken Book.
- Elg, J.E. (2024). *Karel van Manders kærlighed. Om billeder af sorthed i ældre dansk billedkunst*. Ph.D.-afhandling. Københavns Universitet.
- Fanon, F. (2024). *Sort hud, hvide masker* (oversat af F-E. Grodin). Republik.
- Hall, S. (1987). *The minimal self. Identity: The real me*, Institute of Conetemporary Art.
- Haraway, D.J. (2021). *At blive i besværet. Om at skabe slægt i chthulucæn*. Mindspace.
- Massumi, B. (2017). *The Principle of Unrest. Activist Philosophy in the Expanded Field*, Open Humanities Press.
- McKittrick, K (2021). *Dear Science and Other Stories*. Duke University Press.
- Springgay, S., A. Truman, og S. MacLean. (2020). Socially Engaged Art, Experimental Pedagogies, and Anarchiving as Research-Creation. *Qualitative Inquiry*, 26(7), 897-907.
- Staunæs, D., K. Brøgger og K. Hvenegård-Lassen (red.). (2024). *Performative vendinger: Introduktion til nyere feministisk teori*. Nyt fra Samfundsvidenskaberne.